

VLIK prisimenant: svarbiausias uždavinys – Lietuvos išlaisvinimas

Nors XX a. buvo laikotarpis, kai pasaulio politiniame žemėlapyje, rodėsi, Lietuvos valstybės neliko nė ženklo, Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK) buvo nenuilstantis balsas, primenantis, kad „lietuvių tautos laisvė ir jos nepriklausomybė yra tautos egzistencijos ir jos visokeriopos gerovės būtinoji sąlyga“. 1943–1992 m. iš pradžių Lietuvoje, vėliau emigracijoje veikęs VLIK neseniai atšventė 80-ąsias įkūrimo metines. Ta proga surengtoje konferencijoje Vilniuje buvo pristatyta jo veiklos apžvalga, kuri ne tik supažindino su istorija, bet priminė, kokia jėga yra vienybė.

Jolita ZYKUTĖ

PASAULIOLIETUVIS.LT

Istorinės VLIK atsiradimo prielaidos

Dr. Arūnas Bubnys, konferencijoje pasakodamas apie VLIK susikūrimą, apžvelgė tuometines Lietuvos istorines realijas – 1941 m. vėlyvą rudenį, regint nacistinės Vokietijos vykdomą priespaudos politiką, Lietuvoje pradėjo kurtis slaptos lietuvių rezistencijos organizacijos, laikęsi neginkluoto pasipriešinimo taktikos, nes suvokta, kad kovojant ginklu kils masinės civilių gyventojų represijos. 1942 m. egzistavo du politiniai centrai – Tautos taryba ir Vyriausiasis lietuvių komitetas. Jų vadai orientavosi į JAV ir Didžiąją Britaniją, tikėdamiesi, kad po Antrojo pasaulinio karo bus įgyvendinti Atlanto chartijos principai – visos karo metu agresorių užgrobtos šalys atgaus nepriklausomybę.

Dr. Arūnas Bubnys

Poreikis turėti centrinę politinę vadovybę

1942–193 m. vis labiau brendo poreikis suvienyti egzistavusias lietuvių pasipriešinimo organizacijas ir įsteigti centrinę politinę vadovybę, tačiau tai užtruko dėl pasaulėžiūros skirtumų ir partinių prieštaravimų. 1943 m. vasaros pradžioje Tautos taryba ir Vyriausiasis lietuvių komitetas paskyrė oficialius atstovus vesti tarpusavio derybas, tačiau, kaip pažymi dr. A. Bubnys, atrodė, kad abu politiniai organai kietai besilaikydami savo pozicijų niekada nesusitars. Visgi galiausiai buvo rastas kompromisas – nutarta sudaryti vyriausiąjį rezistencijos organą iš devynių narių, atstovaujančių šioms Lietuvos partijoms ir kovos organizacijoms: Krikščionių demokratų partijai, Darbo federacijai, Socialdemokratų partijai, Tautininkų sąjungai, Valstiečių liaudininkų sąjungai, Lietuvos laisvės kovotojų sąjungai, Lietuvių frontui, Lietuvių nacionalistų partijai ir Lietuvių vienybės sąjūdžiui.

Pavadinimo rinkimas

Naujosios organizacijos pavadinimas buvo renkamas iš dviejų alternatyvų – „Lietuvos tarybos“ ir „Vyriausio lietuvių komiteto“. Abiem pusėms nusileidus,

sutarta dėl pavadinimo „Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas“ (VLIK). Kaip pasakė tokį pavadinimą pasiūlęs prof. Antanas Tumėnas, „jei jau vyriausias komitetas, tai kokiam uždaviniui vykdyti, jei ne Lietuvos išlaisvinimui?“

VLIK įkūrimo data laikoma 1943 m. lapkričio 25 d. Įsteigus VLIK, Vyriausias lietuvių komitetas ir Lietuvos taryba nutraukė savo veiklą. Iki Nepriklausomybės atkūrimo VLIK turėjo atlikti nelegalios Lietuvos vyriausybės vaidmenį, vadovauti pasipriešinimui, ginti Lietuvos suverenias teises, jai atstovauti Lietuvoje ir užsienyje.

VLIK politinė programa paskelbta 1944 m. vasario 16 d. deklaracijoje „Į lietuvių tautą“, kurią išplatino rezistencinė spauda ir slaptas „Laisvos Lietuvos“ radijas.

Ryšiai su užsieniu – Švedija

VLIK siekė plėsti ryšius su užsieniu ir kaimyninių šalių pasipriešinimo judėjimais. Nors Lietuvoje Nepriklausomybės laikotarpiu diplomatiniai santykiai su Švedija nebuvo labai aktyvūs, nacių okupacijos metu būtent su Švedija buvo užmegzti glaudūs ryšiai. 1943 m. liepos mėnesį, dar Vyriausio lietuvių komiteto siuntimu, Algirdas Vokietaitis nuvyko į Stokholmą, kur su čia buvusiais lietuviais

diplomatais keturiese sudarė slaptą politinį ir propagandinį organą – Lietuvių komitetą, Švedijos spaudoje demaskavusį nusikalstamą nacių politiką Lietuvoje, garsinusį pasipriešinimo sąjūdį, ieškojusį diplomatinės paramos Lietuvos valstybingumo atkūrimui. Švedijos visuomenė ir valdžia netrukdė Baltijos kraštų atbėgėlių politinei veiklai, o kartais ją net rėmė.

Vokietaičio likimas

Artėjant sovietams 1944 m. A. Vokietaitis organizavo VLIK pirmininko Stepono Kairio evakuaciją į Švediją kateriu, tačiau Baltijos jūroje juos sulaikė vokiečių laivas. Jiedu spėjo nuskandinti VLIK dokumentus ir nuslėpė savo tikrąsias pavardes. Suimtieji buvo uždaryti Liepojos kalėjime. S. Kairį, nenustačius jo asmenybės, gestapas paleido, o A. Vokietaitis buvo nugabentas į Štuthofo konclagerį.

Tik po devyniolikos mėnesių baisių išgyvenimų Liepojos kalėjime, Štuthofe, lenkų ir sovietų kalėjimuose, slapstymosi Lenkijoje A. Vokietaitis slapta pateko į Švedijos prekybinį laivą Gdynėje ir 1946 m. vasarį atvyko į Stokholmą. Kaip liudijo sugrįžusįjį stotyje pasitikęs amžininkas, jis pamatė A. Vokietaitį „visą išdžiūvusį, išblyškusį, suvargintą ir apsirengusį senais skudurais. Eidamas iš stoties į savo senąjį butą, jis sukėlė visų praeinančių dėmesį“. Tai istorija tik vieno iš daugybės lietuvių, pasiaukojusių vardan Lietuvos laisvės.

VLIK narių areštas ir Mažasis VLIK

VLIK istorijoje dramatišką vaidmenį suvaidino nenusisekusi pulkininko leitenanto Kazio Ambraziejaus kelionė į Suomiją, į kurią dėta tiek daug vilčių – per I. Šeinių buvo užmegzti ryšiai su suomių politikais, netgi bendrauta su Suomijos generalinio štabo žvalgybos vadovybe. Suomiai pažadėjo lietuvių rezistentus remti ginklais, ypač artėjant sovietų įsiveržimui į Baltijos šalis. Ambraziejus atvyko į Taliną ir ilgai negalėjo persikelti į Suomiją, kol 1944 m. balandžio 21 d. kratos metu gestapas jį atsitiktinai areštavo. Balandžio ir gegužės mėnesiais vyko masiniai Baltijos šalių rezistentų areštai, dėl ko nustojo veikti ir Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos radijo siųstuvas „Žalgiris“.

1944 m. birželio 4 d. areštuoti 25 lietuvių rezistentai iš Kauno buvo gestapo išvežti į Vokietijos kalėjimus, kur juos vėliau išlaisvino amerikiečių kariuomenė, tačiau laisvę išvydo ne visi, nes dalis jų mirė neištvėrę sunkių sąlygų.

Vadinamasis Mažasis VLIK tęsė VLIK veiklą, išspausdino keletą atsišaukimų į tautą. Vėliau Sovietų saugumas suėmė kai kuriuos Mažojo VLIK narius, o kiti pasitraukė į Vokietiją.

VLIK veiklos nacių okupacijoje reikšmė

VLIK svarbą puikiai apibūdina pirmo jo pirmininko prof. S. Kairio žodžiai: „VLIK virto kovojančios tautos vyriausiuoju štabu, stačiusios sau ir tuomet vienintelį uždavinį – vadovauti kovai už Lietuvos suverenumo atstatymą. Jo didžiausias laimėjimas buvo, kad tautos orientacija padėčiai įvertinti pasidarė visai vieninga – vienodai buvo suprastas kovos tikslas ir su retu vieningumu buvo vedama pati kova.“

Vokietijoje atkurto VLIK veikla

Dr. Viktorija Stravinskienė iš Lietuvos istorijos instituto konferencijoje papasakojo apie Vokietijoje atkurto VLIK atstovų pastangomis parengtą vieną svarbiausių išeivijos dokumentų – Lietuvių chartą.

Regėdami, kad 1944 m. nuo Sovietų armijos pabėgę lietuviai, iš pradžių susitelkę

daugiausia Vakarų Vokietijoje, į tėvynę negrįš, o pasklis po pasaulį (JAV, Australiją, Pietų Amerikos ir kt. šalis), lietuviškų organizacijų vadovai ir VLIK mąstė, kaip tauta išlaikys ryšį, solidarumą ir kaip reiktų veikti, kad būtų užkirstas kelias asimiliacijai. Tuo metu kilo idėja įkurti Pasaulio Lietuvių Bendruomenę ir mintis parengti lietuvių tautos siekių gaires, kurios vėliau įgavo Lietuvių chartos pavadinimą.

Nors istoriografijoje paplitęs požiūris, kad rengiant šį dokumentą išskirtinai nusipelnė VLIK pirmininkas prelatas Mykolas Krupavičius, konferencijoje dr. Viktorija Stravinskienė priminė ir kitus svarbius vardus. Štai teisininkas Vytautas Vaitiekūnas (iki 1944 m. Juozas Katilius) buvo Lietuvių chartos kūrimo komisijos referentas. Jam teko dokumento tekstą daug kartų redaguoti (iš istorinių šaltinių žinoma, kad galutinis Chartos variantas atsirado po 7–8 projektų). Kartu dirbo ir Lietuvos nepriklausomybės metais subrendę lietuvių inteligentai – teisininkas Bronius Bieliukas, agronomas ir rašytojas Balys Gaidžiūnas (vienas iš VLIK steigėjų), teisininkas ir diplomatas Viktoras Gailius, teisininkas ir visuomenės veikėjas dr. Domas Krivickas, tam tikrą laiką Silvestras Balčiūnas, vienas iš VLIK steigėjų pedagogas dr. Bronius Nemickas, teisininkas, visuomenės veikėjas Vincas Mašalaitis, politikas, spaudos leidėjas Kipras Bielinis, ekonomistas Mačys Valiukėnas, teisininkas dr. Petras Karvelis.

Komisijos nariai nuo 1948 m. vidurio iki 1949 m. vidurio parengė ne tik Lietuvių chartą, bet ir Pasaulio Lietuvių Bendruomenės laikinuosius nuostatus. Charta buvo ir tebėra moralinis kompasas lietuviams pasaulyje, jos svarbą rodo tai, kad Pasaulio Lietuvių Bendruomenės konstitucijoje nurodyta, kad ji remiasi Lietuvių charta.

Charta jungė lietuvius Lietuvoje, emigracijoje, tremtyje ir etninėse žemėse

Lietuvių charta kartu su Pasaulio Lietuvių Bendruomenės konstitucija buvo priimta 1949 m. birželio 14 d. VLIK posėdyje, tada paskelbta lietuviškoje spaudoje. Šis dokumentas rėmėsi atvirumo, visuotinumo, solidarumo principais, apėmė visas lietuvių gyvenimo sritis – kultūrą, švietimą, visuomeninį religinį, politinį gyvenimą ir kt.

Ypač reikšmingas solidarumo principas, jungęs ne tik Vakarų pasaulyje įsikūrusius lietuvius, bet vienijęs juos su Lietuvoje likusiais lietuviais, paminėti tremtiniai ir politiniai kaliniai, taip pat tautiečiai, gyvenantys etninėse lietuvių žemėse.

Lietuvių charta suteikė teisinį, moralinį, visuomeninį pagrindą sutelkdama atskirus individus, atskirus lietuvius į vieną bendruomenę, kultūrinę bendriją, tačiau įpareigojo visus lietuvius prisidėti ir prie kito tikslo – dirbti siekiant nepriklausomos Lietuvos atkūrimo. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę chartos principai aktualumo neprarado, nes emigracijai įgavus masiškumą, uždavinys išsaugoti lietuvišką tapatumą tebeliko svarbus.

VLIK radijo transliacijos

Jau karo metais Lietuvos gyventojai išmoko susirasti užsienio radijo stotis, susiformavo gyva dalinimosi išgirstomis naujienomis kultūra. Pasitraukęs į Vakarus, VLIK nuo pat pradžios ieškojo ryšio su okupuota Lietuva, kad perduotų žinias apie dedamas pastangas atkurti valstybingumą.

Nuo 1946 iki 1984 m. skirtingomis bangomis lietuviškas laidas į savo programas įjungė aštuonios tarptautinės Vakarų radijo stotys. Apie tai pranešimą skaičiuosi dr. Regina Laukaitytė paaiškino, kad

VLIK neturėjo finansinių galimybių organizuoti savo radijo stotį, todėl, kaip ir kitų Europos okupuotų tautų politiniai centrai, VLIK rengė laidas (vadinamąsias lietuviškas valandėles) kitose radijo stotyse, teko derintis prie jų reikalavimų – kartais nepatogaus Lietuvos požiūriu laiko ar prie cenzūros.

VLIK taip pat teikė informaciją apie Lietuvą – 1952–63 m. organizavo ir finansavo, kad analitikai Vakarų Vokietijoje klausytųsi radijo žinių iš Lietuvos: jos buvo įrašomos, iššifruojamos, paruošti pranešimai išsiuntinėjami radijo stotims ir atsakingiems asmenims, naudojami rengiant agentūros ELTA (VLIK 1944 m. Berlyne įkūrė naujienų agentūros ELTA Informacinį biurą) biuletenius. Pritrūkus lėšų, ši veikla buvo nutraukta, nuspręsta naudotis pigesniu informacijos rinkimo metodu – skaityti sovietinius laikraščius, kurie ateidavo pavėlavę tris dienas.

VLIK analitikai žinių ieškojo sovietinės Lietuvos ir ne tik Lietuvos žiniasklaidoje, fiksuodavo liudijimus ir įspūdžius žmonių, apsilankiusių okupuotoje Lietuvoje ar iš jos emigravusių. Remdamasis šiais šaltiniais VLIK rengė informacinius biuletenius, aštuoniomis kalbomis leido agentūros ELTA pranešimus. Jie buvo siunčiami valdžios institucijoms, radijo tarnyboms, viešosioms bibliotekoms, universitetams, pavieniams įtakingiems asmenims. Ši informacija buvo tai, ką citavo pasaulio spauda. Kaip pažymėjo dr. R. Laukaitytė, reikėtų atskiros šios veiklos studijos ir įvertinimo.

Lietuviškas radijas Ispanijoje ir Filipinuose

Aštuonios radijo stotys buvo įtraukusios į savo programą lietuviškas valandėles, bet tik dviejų iš jų kasdienė laida buvo pradedama pranešimu „Kalba Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas“. Tai Madrido (veikė 1955–1965 m. ir 1969–1976 m.) ir Manilos (veikė 1970–1974 m.) radijo stotys, kurios buvo organizuotos ir finansuotos VLIK pastangomis ir daugiausia naudojosi VLIK siunčiama medžiaga bei komentarais.

Dar prieš pradedant transliacijas Ispanijoje, išeivijos spaudoje vyravo nuomonė, jog Ispanija vienintelė nesivaržo kad ir labai galingos Rusijos, skelbta, jog Madrido antikomunistinės programos buvo vienos populiariausių Sovietų Sąjungos pavergtose teritorijose. Madride dirbo du nuolatiniai VLIK išlaikomi bendradarbiai, laidos buvo transliuojamos kasdien, vėliau dukart per savaitę po 10–15 min.

Tuometinis VLIK pirmininkas Juozas Kęstutis Valiūnas ypač daug prisidėjo prie radijo laidų transliacijos Madride 1969 m. atnaujinimo (skelbta, kad laidos buvo nutrauktos dėl techninių kliūčių). Būdamas verslininkas, jis lankėsi Ispanijoje, turėjo daug verslo partnerių, pažinčių politiniuose sluoksniuose.

1976 m. po Francisco Franco mirties pasikeitusios Ispanijos vyriausybės sprendimu lietuviškos laidos transliacijos nutrauktos.

1970–1974 m. Maniloje buvo transliuojama lietuviška kasdienė 25 min. (vėliau 30 min.) laida, pradėta po J. K. Valiūno vizito Filipinuose. Lankydamasis šioje šalyje jis susitiko su verslininkais, įtakingais asmenimis, net prezidentu. Laidas rengė Madrido radijo darbuotojai, išplėsdami savo penkiolikos minučių programas ir oro paštu siųsdami į Manilą. J. K. Valiūno įsitikinimu, Manilos radijas buvo ypač svarbus Sibiran ištremtiems lietuviams, kurių, kaip tuo metu tikėta, rytiniuose Sovietų Sąjungos regionuose buvo apie 200 000 lietuvių. Buvo siekiama, kad jie gautų informacijos apie tai, kas vyksta, ir nesurusėtų. Nors idėja graži ir prasminga, visgi tai buvo klaidingi skaičiavimai, nes po Stalino mirties ir jo kulto pasmerkimo lietuviai pradėjo grįžti iš tremčių ir lagerių, tad nežinia, kiek lietuvių iš tiesų pasiekdavo transliacijos.

Cenzūros problema

Skirtingai nuo kitų lietuviškų radijo programų, kurios buvo cenzūruojamos, Ispanijos ir Manilos radijo stotyse buvo galima pasakyti daugiau. Tiesa, 1960 m. dar džiaugtasi žodžio laisve, o Madride atnaujinus laidą 1969 m. situacija buvo jau pasikeitusi ir kasmet cenzūra didėjo.

Apskritai, Vakarų radijo stotimis buvo gerokai nusivilta, ypač po 1965 m. Venrgijos sukilimo numalšinimo. Dar 1958 m. Tautos fondo pirmininkas prelatas Jonas Balkūnas ironizavo, kad „„Amerikos balsas“ jau beveik nepatarnauja laisvinimo reikmėms, apie laisvę kalbėti nevalia. Jis turi kalbėti apie gražų demokratišką Amerikos gyvenimą, o oficialios įstaigos aiškiai taikosi prie sugyvenimo su Maskva situacijos.“

VLIK populiarumas ir vidinės problemos

Dr. Daiva Dapkutė pranešime „Su pliuso ir minuso ženklu: VLIK‘o vertinimai išeivijoj“ analizavo problemas, su kuriomis susidūrė VLIK. Pirmaisiais metais, tik atsikūręs, VLIK buvo labai populiarus tarp lietuvių pabėgėlių, nes tikėta, kad Vakarų Europa netoleruos okupacijos ir Sovietų Sąjunga bus priversta iš jų šalies pasitraukti, Lietuva greit atgaus Nepriklausomybę ir bus galima grįžti namo. Dar viena išskirtinio VLIK populiarumo priežastis buvo ta, kad jame susibūrė žymiausi Lietuvos politikos ir rezistencinės kovos dalyviai – žmonės, turintys moralinį ir politinį svorį.

VLIK labai stengėsi dėl Lietuvos nepriklausomybės atgavimo, ypač pirmąjį dešimtmetį – paskelbta daug memorandumų, peticijų, vyko susitikimai su užsienio šalių atstovais, Lietuvos klausimas buvo keliamas įvairiuose tarptautiniuose renginiuose. Pabėgėliai negailėjo pagalbos ir dosniai aukojo VLIK veiklai. Tačiau dėl nevienareikšmių Vakarų politikų elgesio tapo aišku, kad jie dėl Lietuvos nedarys to, ko tikėtasi. Laikui einant entuziazmas dėl greito Lietuvos išsilaisvinimo menko, gyvenimas emigracijoje neišvengiamai kėlė kitus iššūkius, trumpalaikės akcijos nedavė greitų rezultatų, reikėjo nusiteikti ilgalaikiam veikimui.

Susirūpinimą kėlė ne tik išorinės aplinkybės, bet ir sunkumai komiteto viduje. Susidarė sudėtinga situacija dėl VLIK sudėties, nes buvo vadovaujamasi Lietuvoje sukurto politinių partijų atstovavimo principu. Jo buvo griežtai laikomasi. Bet koks išeivijos įsikišimas ir siūlymas reformuoti organizaciją buvo vertinti neigiamai. Metams bėgant gyvenimas keitėsi, į VLIK įėję Lietuvoje svarbios politinės partijos ir rezistenciniai dariniai nebeturėjo sekėjų nei Lietuvoje, nei išeivijoje ir palaipsniui VLIK virto nykstančių partijų ir organų dariniu, negalinčiu pritraukti naujų jėgų į politinį darbą.

Dr. Dapkutė apgailestavo, kad į išeivijoje atkurtą VLIK persikėlė ir politinių partijų nesutarimai iš Lietuvos, kas ypač atsispindėjo pirmajame veiklos dešimtmetyje. Vyko atskirų politinių grupių konfliktai, kurie, deja, buvo išnešami į viešumą ir aktyviai narpliojami išeivijos spaudoje, o tai smukdė VLIK prestižą visuomenės akyse. Auganti Pasaulio Lietuvių Bendruomenė norėjo jungtis į politinę veiklą, VLIK tam nepritarė, tad prasidėjo ilgus metus tęsęsi konfliktai ir ginčai. Kartais VLIK laikėsi konservatyvaus požiūrio, todėl santykiai su kai kuriomis organizacijomis, ypač jaunimo, susiklostė nedarniai.

Gotlando komunikatas

Nors aukščiau minėtos problemos liudijo, kad vienybės kartais trūkdavo, visgi lemiamais momentais būdavo susivienijama. Geriausias to pavyzdys – istorinis veiksmas, kai 1989 m. Gotlande į Europos lietuvių studijų savaitę susirinko VLIK, Pasaulio Lietuvių Bendruomenės, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio, Lietuvos komunistų partijos ir Lietuvos laisvės lygos atstovai. Konferencijoje prisiminimais dalinęsis Justas Paleckis sakė, kad iš pradžių tarp jų egzistavo distancija, bet savaitę bendraujant užsimezgė draugiški ryšiai, ką vainikavo iš anksto nesuplanuotas, bet, kaip dabar vertinant galima sakyti, tiesiog tuo metu ore

sklandęs sprendimas reikalauti Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo.

Rengiant komunikatą jo tekstas buvo ilgesnis, tačiau kilo daug konfliktų dėl formuluočių tikslumo. Tik išmetus viską, dėl ko buvo kilę bent kokių nors nesutarimų, liko komunikato esmė, kuri visus suvienijo. Tie trylika žodžių – „Visų pasaulio lietuvių gyvybinis tikslas yra Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas!“

Seimo kanceliarijos nuotr. (autorė Džoja Gunda Barysaitė).

Projektas „Pasaulio Lietuva.“

Jei norėtumėte publikuoti straipsnį prašome nekeisti straipsnio pavadinimo, nurodyti informacijos šaltinį, autorių ir projekto pavadinimą.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS